

CURS IV

ELEMENTE DE TEORIA GRUPURILOR

§ 1. GRUPURI ȘI MORFISME DE GRUPURI

Grupuri

Definiția 1.1. Se numește *grup* o mulțime nevidă G înzestrată cu o operație algebrică care satisface următoarele condiții:

- 1) este asociativă;
- 2) are element neutru;
- 3) orice element din G este simetrizabil.

Se mai spune că, în acest caz, pe G s-a dat o structură de grup.

Dacă, în plus, operația este comutativă, se spune că grupul G este *comutativ* sau *abelian*.

De regulă, pentru operația algebrică dintr-un grup vom folosi scrierea multiplicativă; dacă grupul G este comutativ, vom folosi de obicei scrierea aditivă. Vom folosi, eventual, și alte notații pentru operația algebrică a unui grup, de exemplu, dacă sunt definite mai multe operații pe aceeași mulțime; oricum, nu vom folosi scrierea aditivă în cazul unui grup necomutativ (neabelian).

Exemple.

1) Mulțimile $\mathbf{Z}$, $\mathbf{Q}$, $\mathbf{R}$, $\mathbf{C}$ sunt grupuri comutative în raport cu operația de adunare corespunzătoare fiecăreia dintre acestea.

2) Mulțimile $\mathbf{Q}^*$, $\mathbf{R}^*$, $\mathbf{C}^*$ ale numerelor raționale nenule, reale nenule, respectiv complexe nenule, în raport cu operația de înmulțire, sunt grupuri comutative. Mulțimile $\mathbf{Q}_+^*$ și $\mathbf{R}_+^*$ ale numerelor raționale strict pozitive și numerelor reale strict pozitive, formează grupuri comutative față de înmulțire.

3) Mulțimea $\mathbf{Z}_n$ a claselor de resturi modulo n , cu operația de adunare, este grup comutativ.

4) Fie M un monoid cu operația algebrică notată multiplicativ și notăm

$$U(M) = \{x \in M \mid x \text{ inversabil}\}.$$

Observăm că elementul neutru e aparține lui $U(M)$ și deci $U(M) \neq \emptyset$. Mai mult, dacă $x, y \in U(M)$, atunci există $x^{-1}, y^{-1} \in M$ astfel încât $x x^{-1} = x^{-1} x = e$ și $y y^{-1} = y^{-1} y = e$. Deci și $x^{-1}, y^{-1} \in U(M)$ și $(xy)(y^{-1}x^{-1}) = (y^{-1}x^{-1})(xy) = e$, adică $xy \in U(M)$. Am demonstrat astfel că operația algebrică de pe M induce o operație algebrică pe $U(M)$ și, mai mult, $U(M)$ împreună cu această operație este grup. Grupul $(U(M), \cdot)$ astfel obținut se numește *grupul elementelor inversabile* sau *grupul unităților* monoidului $(M, \cdot)$.

Grupul $(U(\mathbf{Z}), \cdot)$ al elementelor inversabile ale monoidului multiplicativ $(\mathbf{Z}, \cdot)$ al numerelor întregi este $(\{-1, 1\}, \cdot)$. Grupul $(U(\mathbf{Z}_n), \cdot)$ al claselor de resturi inversabile ale monoidului $(\mathbf{Z}_n, \cdot)$ este $U(\mathbf{Z}_n) = \{[a] \in \mathbf{Z}_n \mid (a, n) = 1\}$, după cum rezultă din Propoziția 1.3, Cursul 3. Să notăm că $U((\mathbf{Q}, \cdot)) = (\mathbf{Q}^*, \cdot)$, $U((\mathbf{R}, \cdot)) = (\mathbf{R}^*, \cdot)$ și $U((\mathbf{C}, \cdot)) = (\mathbf{C}^*, \cdot)$.

5) Fie M o mulțime și $S(M) = \{f : M \rightarrow M \mid f \text{ bijectivă}\}$, mulțimea funcțiilor bijective de la M la M . Deoarece compunerea a două funcții bijective este o funcție bijectivă, iar o funcție este bijectivă dacă și numai dacă este inversabilă, rezultă că pe $S(M)$ compunerea funcțiilor este o operație algebrică împreună cu care $S(M)$ este un grup, în general necomutativ. Acesta se numește *grupul permutărilor* (sau *grupul simetric* al) mulțimii M . Lăsăm ca exercițiu să se arate că $S(M)$ este comutativ dacă și numai dacă M are cel mult două elemente.

Să notăm că grupul $(U(\mathcal{F}(M)), \circ)$ al elementelor inversabile ale monoidului $(\mathcal{F}(M), \circ)$ al funcțiilor de la M la M este grupul permutărilor $S(M)$.

6) Un număr complex z se numește *rădăcină a unității* dacă există un număr natural $n \geq 1$ astfel încât $z^n = 1$. Față de înmulțirea obișnuită a numerelor complexe, mulțimea U_∞ a rădăcinilor unității formează un grup abelian. Dacă $n \geq 1$ este fixat, mulțimea $U_n = \{z \in \mathbb{C}^* \mid z^n = 1\}$ a *rădăcinilor de ordin n ale unității* formează, în raport cu operația de înmulțire a numerelor complexe, un grup abelian.

Exerciții.

- 1) Fie M_1 și M_2 doi monoizi. Arătați că $U(M_1 \times M_2) = U(M_1) \times U(M_2)$.
- 2) Fie M o mulțime nevidă. Mulțimea $\mathcal{P}(M)$ formează grup abelian în raport cu diferența simetrică: $X \Delta Y = (X \setminus Y) \cup (Y \setminus X)$.

Reguli de calcul într-un grup

După cum rezultă din definiție, orice grup este monoid, deci regulile de calcul date pentru monoizi sunt valabile și pentru grupuri. Astfel, dacă a este element al unui grup G , putem vorbi de a^n sau na ($n \geq 0$), după cum folosim scrierea multiplicativă sau aditivă. Mai mult, într-un grup, oricare ar fi x din G există simetricul său în G , care este unic determinat. Simetricul lui x se notează cu x^{-1} și se citește *inversul* lui x sau cu $-x$ și se citește *opusul* lui x , după cum folosim scrierea multiplicativă sau aditivă.

Avem următorul rezultat: dacă $x_1, x_2, \dots, x_n$ ($n \geq 1$) sunt elemente ale unui grup G , atunci

$$(x_1 x_2 \dots x_n)^{-1} = x_n^{-1} \dots x_2^{-1} x_1^{-1}.$$

Într-adevăr, ținând seama de asociativitate

$$(x_1 x_2 \dots x_n)(x_n^{-1} \dots x_2^{-1} x_1^{-1}) = (x_n^{-1} \dots x_2^{-1} x_1^{-1})(x_1 x_2 \dots x_n) = e,$$

ceea ce demonstrează relația de mai înainte.

În particular,

$$(x y)^{-1} = y^{-1} x^{-1},$$

iar dacă $x_1 = \dots = x_n = x$, atunci pentru $n \geq 0$,

$$(1) \quad (x^n)^{-1} = (x^{-1})^n.$$

Puterea unui element într-un grup. În cazul unui grup putem defini puterea x^n pentru orice $n \in \mathbb{Z}$. Dacă $n < 0$, atunci $-n > 0$ și definim $x^n = (x^{-1})^{-n} = (x^{-n})^{-1}$.

Relația (1) se extinde și pentru $n < 0$. Într-adevăr,

$$(x^n)^{-1} = ((x^{-n})^{-1})^{-1} = ((x^{-1})^{-1})^{-n} = x^{-n} = (x^{-1})^n.$$

De asemenea, pentru grupuri, avem

$$x^m x^n = x^{m+n},$$

oricare ar fi $m, n \in \mathbb{Z}$.

Într-un grup G au loc următoarele reguli de simplificare:

1) Dacă $x, y, z \in G$ și $xy = xz$, atunci $y = z$.

2) Dacă $x, y, z \in G$ și $xz = yz$, atunci $x = y$.

Într-adevăr, din $xy = xz$, prin înmulțire la stânga cu x^{-1} , rezultă $x^{-1}(xy) = x^{-1}(xz)$ sau $(x^{-1}x)y = (x^{-1}x)z$, de unde $ey = ez$, adică $y = z$.

Analog se demonstrează a doua lege de simplificare.

Lăsăm ca exercițiu să se arate că dacă $a, b \in G$, atunci fiecare dintre ecuațiile $ax = b$ și $ya = b$ are soluție unică în G .

Morfisme de grupuri

Definiția 1.2. Fie G și G' două grupuri. Se numește *morfism* de grupuri de la G la G' o funcție $f : G \rightarrow G'$ astfel încât

$$f(xy) = f(x)f(y), \text{ oricare ar fi } x, y \in G.$$

Ca și la monoizi, au loc următoarele afirmații:

1) Dacă G, G', G'' sunt grupuri, iar $f : G \rightarrow G', g : G' \rightarrow G''$ sunt morfisme de grupuri, atunci compunerea $g \circ f : G \rightarrow G''$ este un morfism de grupuri.

2) Dacă G este un grup, funcția identică 1_G a mulțimii G este morfism de grupuri. Mai mult, dacă $f : G \rightarrow G'$ este un morfism de grupuri, atunci $f \circ 1_G = f$ și $1_{G'} \circ f = f$.

Propoziția 1.3. Dacă G și G' sunt două grupuri, e și e' elementele neutre ale lui G , respectiv G' și $f : G \rightarrow G'$ un morfism de grupuri, atunci:

1) $f(e) = e'$;

2) $f(x^{-1}) = (f(x))^{-1}$ pentru orice $x \in G$.

Demonstrație. 1) Avem

$$f(e) = f(ee) = f(e)f(e),$$

sau

$$f(e)e' = f(e)f(e).$$

Simplificând ambii membri prin $f(e)$ (adică înmulțind la stânga cu $f(e)^{-1}$), obținem

$$e' = f(e).$$

2) Având în vedere unicitatea elementului invers, este suficient să demonstrăm că

$$f(x^{-1})f(x) = e' \text{ și } f(x)f(x^{-1}) = e'.$$

Avem $f(x^{-1})f(x) = f(x^{-1}x) = f(e) = e'$ și analog a doua relație.

Un morfism de grupuri $f : G \rightarrow G'$ astfel încât funcția f să fie injectivă (respectiv, surjectivă) se numește *morfism injectiv* (respectiv, *surjectiv*) de grupuri.

Un morfism de grupuri $f : G \rightarrow G'$ se numește *izomorfism* de grupuri dacă există un morfism de grupuri $g : G' \rightarrow G$ astfel încât

$$f \circ g = 1_{G'} \text{ și } g \circ f = 1_G.$$

Două grupuri G și G' între care există un izomorfism se numesc *izomorfe*; scriem atunci $G \cong G'$.

Un morfism de grupuri definit pe grupul G și cu valori tot în G se numește *endomorfism* al lui G . Mulțimea endomorfismelor lui G se notează cu $\text{End}(G)$.

Un endomorfism al lui G care este și izomorfism se numește *automorfism* al lui G . Mulțimea automorfismelor lui G se notează cu $\text{Aut}(G)$.

Evident, $\text{Aut}(G) \subseteq \text{End}(G)$. Mai mult, $\text{End}(G)$ este monoid în raport cu operația de compunere a funcțiilor, iar $\text{Aut}(G)$ este grup în raport cu operația de compunere a funcțiilor, fiind de fapt grupul unităților monoidului $(\text{End}(G), \circ)$.

Exemple.

1) Dacă G și G' sunt două grupuri arbitrare, atunci funcția $\theta : G \rightarrow G'$, $\theta(x) = e'$ (e' este elementul neutru al lui G') este evident un morfism de grupuri, numit *morfismul nul*.

2) Funcția $f : \mathbf{Z} \rightarrow \{-1, 1\}$, definită prin

$$f(x) = \begin{cases} 1, & \text{dacă } x \text{ este par} \\ -1, & \text{dacă } x \text{ este impar,} \end{cases}$$

este un morfism de la grupul aditiv al numerelor întregi la grupul multiplicativ $\{-1, 1\}$. Verificarea acestui fapt este imediată.

3) Fie $n \in \mathbf{Z}$ și funcția $\varphi_n : \mathbf{Z} \rightarrow \mathbf{Z}$ definită prin $\varphi_n(x) = nx$. Este clar că φ_n este un endomorfism al grupului aditiv al numerelor întregi. Mai mult, orice endomorfism al grupului $(\mathbf{Z}, +)$ este de acest tip, adică dacă $f : \mathbf{Z} \rightarrow \mathbf{Z}$ este un endomorfism, atunci există $n \in \mathbf{Z}$ astfel încât $f = \varphi_n$ (adică $f(x) = nx$, oricare ar fi $x \in \mathbf{Z}$).

4) Să considerăm grupul aditiv $(\mathbf{R}, +)$ al numerelor reale și fie $(\mathbf{R}^*_+, \cdot)$ grupul multiplicativ al numerelor reale strict pozitive. Funcția $f : \mathbf{R} \rightarrow \mathbf{R}^*_+$ dată prin $f(x) = e^x$, unde e este baza logaritmilor naturali, este un morfism de grupuri. Mai mult, este chiar un izomorfism, deoarece dacă considerăm $g : \mathbf{R}^*_+ \rightarrow \mathbf{R}$, $g(y) = \ln y$, avem

$$f \circ g = 1_{\mathbf{R}^*_+} \text{ și } g \circ f = 1_{\mathbf{R}}.$$

5) Fie G un grup și $a \in G$ un element al său. Aplicația $\varphi_a : G \rightarrow G$ dată prin $\varphi_a(x) = axa^{-1}$ este un automorfism al lui G . Într-adevăr,

$$\varphi_a(xy) = a(xy)a^{-1} = (axa^{-1})(aya^{-1}) = \varphi_a(x)\varphi_a(y).$$

Mai mult, este imediat că

$$\varphi_a \circ 1_G = \varphi_a = \varphi_a \circ \varphi_a^{-1} = 1_G.$$

φ_a se numește *automorfism interior* al lui G , iar mulțimea $\text{Int}(G) = \{\varphi_a \mid a \in G\}$ se numește mulțimea automorfismelor interioare ale lui G .

6) Fie M o mulțime, $N \subset M$ o submulțime proprie, iar $S(M)$ și $S(N)$ grupurile permutărilor mulțimii M , respectiv N . Pentru $f \in S(N)$, definim $\mathbf{f} : M \rightarrow M$ prin

$$\mathbf{f}(x) = \begin{cases} f(x), & x \in N \\ x, & x \in M \setminus N \end{cases}$$

Se verifică ușor că $f \in S(M)$, iar funcția $\psi : S(N) \rightarrow S(M)$, dată prin $\psi(f) = f$, este un morfism injectiv de grupuri.

Propoziția 1.4. Fie $f : G \rightarrow G'$ un morfism de grupuri. Atunci f este izomorfism de grupuri dacă și numai dacă funcția f este bijectivă.

Demonstrație. A se vedea propoziția analoagă de la morfisme de monoizi.

Teorema 1.5. (Teorema lui Cayley) Fie G un grup. Atunci există un morfism injectiv de grupuri de la G în $S(G)$.

Demonstrație. Definim $f : G \rightarrow S(G)$ astfel: $f(x) = t_x$, unde $t_x : G \rightarrow G$ este dată prin $t_x(g) = xg$. Se verifică ușor că t_x este bijecție, deci $t_x \in S(G)$.

- f injectivă: $f(x) = f(y)$ implică $t_x = t_y$ și de aici rezultă că $t_x(e) = t_y(e)$, adică $xe = ye$, deci $x = y$.

- f morfism de grupuri: avem că $t_{xy}(g) = (xy)g = x(yg) = t_x(t_y(g)) = (t_x \circ t_y)(g)$ pentru orice $g \in G$, deci $t_{xy} = t_x \circ t_y$ ceea ce ne arată că $f(xy) = f(x) \circ f(y)$.

Exerciții.

1) Dacă M, N sunt monoizi și $M \cong N$ (izomorfism de monoizi), atunci $U(M) \cong U(N)$ (izomorfism de grupuri).

2) Să se arate că orice endomorfism al grupului aditiv $(\mathbf{Z}, +)$ este de forma φ_n (adică oricare ar fi morfismul $f : (\mathbf{Z}, +) \rightarrow (\mathbf{Z}, +)$ există $n \in \mathbf{Z}$ astfel încât $f = \varphi_n$). În particular, obținem că $(\text{End}(\mathbf{Z}), \circ) \cong (\mathbf{Z}, \cdot)$, izomorfism de monoizi. (De aici rezultă că $(\text{Aut}(\mathbf{Z}), \circ) \cong (\{-1, 1\}, \cdot)$, izomorfism de grupuri.)

3) Să se arate că $(\text{End}(\mathbf{Z}_n), \circ) \cong (\mathbf{Z}_n, \cdot)$, izomorfism de monoizi. (De aici rezultă că $(\text{Aut}(\mathbf{Z}_n), \circ) \cong (U(\mathbf{Z}_n), \cdot)$, izomorfism de grupuri.)

Produs direct de grupuri

Fie G_1 și G_2 două grupuri. Pe produsul cartezian $G = G_1 \times G_2$ al mulțimilor G_1 și G_2 introducem următoarea operație algebrică:

$$(x_1, x_2)(y_1, y_2) = (x_1y_1, x_2y_2).$$

G împreună cu această operație devine un grup. Într-adevăr,

1) operația este asociativă, deoarece oricare ar fi $(x_1, x_2), (y_1, y_2), (z_1, z_2) \in G$, avem

$$\begin{aligned} (x_1, x_2)[(y_1, y_2)(z_1, z_2)] &= (x_1, x_2)(y_1z_1, y_2z_2) = (x_1(y_1z_1), x_2(y_2z_2)) = \\ &= ((x_1y_1)z_1, (x_2y_2)z_2) = (x_1y_1, x_2y_2)(z_1, z_2) = [(x_1, x_2)(y_1, y_2)](z_1, z_2). \end{aligned}$$

2) elementul neutru este (e_1, e_2) , unde e_i este elementul neutru al lui G_i , $i = 1, 2$. Într-adevăr, oricare ar fi $(x_1, x_2) \in G$, avem

$$(x_1, x_2)(e_1, e_2) = (x_1e_1, x_2e_2) = (x_1, x_2),$$

și

$$(e_1, e_2)(x_1, x_2) = (e_1x_1, e_2x_2) = (x_1, x_2).$$

3) inversul unui element oarecare $(x_1, x_2) \in G$ este $(x_1^{-1}, x_2^{-1}) \in G$, deoarece

$$(x_1, x_2)(x_1^{-1}, x_2^{-1}) = (x_1 x_1^{-1}, x_2 x_2^{-1}) = (e_1, e_2)$$

și

$$(x_1^{-1}, x_2^{-1})(x_1, x_2) = (x_1^{-1} x_1, x_2^{-1} x_2) = (e_1, e_2).$$

Grupul G se numește *produsul direct* al grupurilor G_1 și G_2 și se notează $G = G_1 \times G_2$. Mai mult, dacă G_1 și G_2 sunt grupuri comutative, atunci, de asemenea, G este grup comutativ.

Exemplu. Produsul direct de grupuri $(\mathbf{Z}_2, +) \times (\mathbf{Z}_2, +)$ este izomorf cu grupul lui Klein.

Putem defini de la G_1 , respectiv G_2 la $G_1 \times G_2$ funcțiile $s_1 : G_1 \rightarrow G_1 \times G_2$, respectiv $s_2 : G_2 \rightarrow G_1 \times G_2$ astfel: $s_1(x_1) = (x_1, e_2)$, respectiv $s_2(x_2) = (e_1, x_2)$. Acestea sunt morfisme injective de grupuri și se numesc *injecțiile canonice*.

De asemenea, reamintim că putem defini de la $G_1 \times G_2$ la G_1 , respectiv G_2 funcțiile $p_1 : G_1 \times G_2 \rightarrow G_1$, respectiv $p_2 : G_1 \times G_2 \rightarrow G_2$ astfel: $p_1(x_1, x_2) = x_1$, respectiv $p_2(x_1, x_2) = x_2$. Acestea sunt morfisme surjective de grupuri și se numesc *surjecțiile canonice*.

Observăm că $p_i \circ s_i = 1_{G_i}$, pentru $i = 1, 2$.

Fie G_1, G_2, H_1, H_2 grupuri și $f_i : G_i \rightarrow H_i$, $i = 1, 2$ morfisme de grupuri. Atunci produsul cartezian al morfismelor de grupuri $f_1 \times f_2 : G_1 \times G_2 \rightarrow H_1 \times H_2$ este morfism de grupuri.

Construcția de mai sus se generalizează imediat la o familie arbitrară de grupuri. Fie $(G_i)_{i \in I}$ o familie nevidă de grupuri. Pe produsul cartezian

$$G = \prod_{i \in I} G_i$$

introducem următoarea operație algebrică:

$$(x_i)_{i \in I} (y_i)_{i \in I} = (x_i y_i)_{i \in I}.$$

În mod similar se verifică că G împreună cu această operație este grup.

Fie $(G_i)_{i \in I}$ o familie nevidă de grupuri și $j \in I$. Atunci j -proiecția canonică

$p_j : \prod_{i \in I} G_i \rightarrow G_j$ este morfism surjectiv de grupuri. Putem defini și un morfism injectiv de grupuri, numit *j-injecția canonică*, $s_j : G_j \rightarrow \prod_{i \in I} G_i$ astfel: $s_j(a_j) = (a_i)_{i \in I}$, unde $a_i = e_i$, elementul neutru al lui G_i , pentru orice $i \neq j$. Observăm că $p_j \circ s_j = 1_{G_j}$.

Fie $(G_i)_{i \in I}, (H_i)_{i \in I}$ două familii de grupuri și $f_i : G_i \rightarrow H_i$ o familie de morfisme de grupuri. Atunci produsul cartezian al familiei de morfisme de grupuri $(f_i)_{i \in I}$, $\prod_{i \in I} f_i : \prod_{i \in I} G_i \rightarrow \prod_{i \in I} H_i$ este morfism de grupuri.

Aplicații.

1) Considerăm grupurile aditive $(\mathbf{Z}_m, +)$ și $(\mathbf{Z}_n, +)$ ale claselor de resturi modulo m , respectiv modulo n . Arătăm că dacă m și n sunt prime între ele, atunci grupul produs direct $(\mathbf{Z}_m \times \mathbf{Z}_n, +)$ este izomorf cu grupul aditiv $(\mathbf{Z}_{mn}, +)$ al claselor de resturi modulo mn .

Definim $\theta : \mathbf{Z}_{mn} \rightarrow \mathbf{Z}_m \times \mathbf{Z}_n$ prin $\theta(\bar{x}) = ([x], \{x\})$. Funcția θ este bine definită,

căci dacă $\bar{x} = \bar{y}$, adică $x \equiv y \pmod{mn}$, atunci $mn \mid x - y$, deci $m \mid x - y$ și $n \mid x - y$, adică $x \equiv y \pmod{m}$ și $x \equiv y \pmod{n}$, adică $[x] = [y]$ și $\{x\} = \{y\}$ și deci $([x], \{x\}) = ([y], \{y\})$, adică $\theta(\bar{x}) = \theta(\bar{y})$.

Avem că θ este morfism de grupuri, deoarece

$$\begin{aligned}\theta(\bar{x} + \bar{y}) &= \theta(\overline{x + y}) = ([x + y], \{x + y\}) = \\ &= ([x] + [y], \{x\} + \{y\}) = ([x], \{x\}) + ([y], \{y\}) = \theta(\bar{x}) + \theta(\bar{y}).\end{aligned}$$

Mai mult, θ este morfism injectiv: dacă $\theta(\bar{x}) = \theta(\bar{y})$, atunci $([x], \{x\}) = ([y], \{y\})$, adică $[x] = [y]$ și $\{x\} = \{y\}$, deci $m \mid x - y$ și $n \mid x - y$ și cum $(m, n) = 1$ rezultă că $mn \mid x - y$, adică $\bar{x} = \bar{y}$.

Cum θ este injectivă iar $\mathbf{Z}_{mn}$ și $\mathbf{Z}_m \times \mathbf{Z}_n$ au același număr de elemente, rezultă că θ este și surjectivă, deci bijectivă. Așadar, θ este un izomorfism de grupuri.

Se poate demonstra și reciproc, și anume că dacă grupurile $\mathbf{Z}_{mn}$ și $\mathbf{Z}_m \times \mathbf{Z}_n$ sunt izomorfe, atunci m și n sunt prime între ele.

2) Considerăm acum monoizii multiplicativi $(\mathbf{Z}_m, \bullet)$ și $(\mathbf{Z}_n, \bullet)$. Să arătăm că dacă m și n sunt prime între ele, atunci monoidul produs direct $(\mathbf{Z}_m \times \mathbf{Z}_n, \bullet)$ este izomorf cu monoidul multiplicativ $(\mathbf{Z}_{mn}, \bullet)$ al claselor de resturi modulo mn .

Avem funcția

$$\theta : \mathbf{Z}_{mn} \rightarrow \mathbf{Z}_m \times \mathbf{Z}_n, \theta(\bar{x}) = ([x], \{x\})$$

de la aplicația 1) și știm că aceasta este bine definită. Mai mult, θ este un morfism de monoizi. Într-adevăr,

$$\theta(\bar{x} \bar{y}) = \theta(\overline{xy}) = ([xy], \{xy\}) = ([x], \{x\})([y], \{y\}) = \theta(\bar{x}) \theta(\bar{y})$$

și

$$\theta(\bar{1}) = ([1], \{1\}).$$

La aplicația 1) am demonstrat că dacă $(m, n) = 1$, atunci θ este bijectivă, deci în acest caz θ este izomorfism de monoizi.

Dacă $U(\mathbf{Z}_{mn})$, $U(\mathbf{Z}_m)$ și $U(\mathbf{Z}_n)$ sunt, respectiv, grupurile multiplicative ale elementelor inversabile din $\mathbf{Z}_{mn}$, $\mathbf{Z}_m$ și $\mathbf{Z}_n$, iar m și n sunt prime între ele, atunci avem

$$\bar{x} \in U(\mathbf{Z}_{mn}) \text{ dacă și numai dacă } [x] \in U(\mathbf{Z}_m) \text{ și } \{x\} \in U(\mathbf{Z}_n).$$

Într-adevăr, aceasta rezultă din faptul că dacă $(m, n) = 1$, atunci are loc afirmația:

$$(x, mn) = 1 \text{ dacă și numai dacă } (x, m) = 1 \text{ și } (x, n) = 1.$$

Prin urmare, dacă $(m, n) = 1$, atunci θ ne dă un izomorfism de grupuri multiplicative:

$$\bar{\theta} : U(\mathbf{Z}_{mn}) \rightarrow U(\mathbf{Z}_m) \times U(\mathbf{Z}_n), \text{ unde } \bar{\theta}(\bar{x}) = ([x], \{x\}).$$

Definiția 1.5. Pentru $n \in \mathbf{N}$, $n \geq 2$, definim $\varphi(n) = |U(\mathbf{Z}_n)|$. Funcția φ se numește *indicatorul lui Euler*.

Din cele de mai sus rezultă că $\varphi(mn) = \varphi(m)\varphi(n)$ pentru $(m, n) = 1$. Pe de altă parte, dacă p este un număr prim și $k \geq 1$ avem $\varphi(p^k) = p^k - p^{k-1}$. Așadar, cunoscând descompunerea lui n în factori primi putem afla imediat $\varphi(n)$. De exemplu, $\varphi(12) = \varphi(2^2 \cdot 3) = \varphi(2^2)\varphi(3) = (2^2 - 2)(3 - 1) = 4$.

Exercițiu. Arătați că grupul $U(\mathbf{Z}_{12})$ este izomorf cu grupul lui Klein.